

ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΗΜΑΘΙΑ

Παλιά και νέα δεδομένα

Α' Μέρος

Νίκος Μερούσης
Δρ Αρχαιολόγος

Λιάνα Στεφανή
Δρ Αρχαιολόγος ΥΠΠΟ, Μουσείο Βέροιας

Η περιοχή που αποτελεί σήμερα το νομό Ημαθίας καλύπτεται κατά ένα μεγάλο μέρος της από μια πεδιάδα που διασχίζεται από ποτάμια (Λουδίας, Αλιάκμονας, Αράπιτσα, Τριπόταμος) και είναι τμήμα της πιο μεγάλης σε έκταση πεδιάδας της Μακεδονίας, η οποία απλώνεται σήμερα στους νομούς Πέλλας, Ημαθίας, Κιλκίς και Θεσσαλονίκης. Ο κάμπος, που οριοθετείται στα δυτικά από τα Βέρμια όρη, στα νότια από τον Αλιάκμονα ποταμό και τα Πιέρια όρη, στα ανατολικά από τον Αξιό ποταμό, ο οποίος αποτελεί το φυσικό όριο ανάμεσα στη Δυτική και Κεντρική Μακεδονία, και στα βόρεια από τους ορεινούς όγκους του Πάικου, δεν είχε αυτή τη μορφή στα προϊστορικά χρόνια.

1. Προϊστορικές θέσεις του νομού Ημαθίας.

1. Νάρα Νικομήδεια I
2. Νάρα Νικομήδεια II
3. Αγ. Γεωργίος
4. Τρόλορος
5. Στεντιμαχός II
6. Στεντιμαχός I
7. Γίδωνα
8. Κόπτη Ζερβοχώρι
9. Άνω Ζερβοχώρι
10. Πολυπλάτανος
11. Ροδοχώρι
12. Επίσκεπτη
13. Λευκάδα
14. Αγιογλώσσι
15. Ασύμματα
16. Λευκόπετρα
17. Μικρή Σάντα
18. Λικογιάννη
19. Ζαραντόβρυσες

Το οικολογικό πλαίσιο

Mέχρι το 1937 στην ευρύτερη περιοχή δέποζε η λίμνη των Γιαννιτσών, η οποία σχηματίστηκε κατά την ύστερη αρχαιότητα (5ος αιώνας μ.Χ.) (Bintliff 1976, Sivignon 1983). Το προσχωτιγένες υλικό που μετέφεραν οι Αλακμοναίς, ο Εδεσσαίος, ο Αλμυταίος, ο Λουδίας, ο Αέδος και ο Γαλικός ποταμοί, καθώς και αμέτρητα ορμητικά ρέματα σταδιακά επιχωμάτωσα την παραθαλάσσια περιοχή του Θερμαϊκού κόλπου, όπου βρίσκονταν οι εκβολές τους, και μέσα στο πέρασμα των αιώνων δημιουργήθηκαν συγκοντή αναχώματα τα οποία έκλεψαν τη διόδιο διαρρυγής του νερού προς τη θάλασσα. Μέσα από αυτή την αργούσητη διαδικασία σχηματίστηκε η λίμνη και τα εκτεταμένα ήλιθια τριγύρια της, Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 η λίμνη των Γιαννιτσών είχε έκταση 5 τετρ. χλ., και βάθος περίπου 3 μ., ενώ το έλος που την περιβάλλει είχε έκταση 90 τετρ. χλ. Το 1925 η ελληνική κυβερνητική υπέγραψε συμφωνία με τη Foundation Company για την αποστράγγιση της λίμνης και τη διευθέτηση του ρου των ποταμών. Το έργο ολοκληρώθηκε το 1937 και από τότε με συνεχείς εγγειωθετικές επεμβάσεις η πεδιάδα πήρε τη σημερινή της μορφή. Η γη που δημιουργήθηκε δόθηκε σταδιακά στους ακτημοίς, οι οποίοι ήταν ας επι το πλείστον πρόσφυγες από τον Γόντο.

Το οικολογικό πλαίσιο στο οποίο έδρασαν οι προϊστορικοί ανθρώποι ήταν, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, εντελώς διαφορετικό από το σημερινό. Η πεδιάδα ήταν πολύ μικρότερη σε έκταση και βρεχόταν από τον λεγόμενο κόλπο του Λουδία. Η περιοχή της Πέλλας ήταν παραθαλάσσια και ο νεολιθικός οικισμός της Νέας Νικομήδειας βρισκόταν περίπου 5-6 χλ. μακριά από την ακτή (Bintliff 1976, σ. 248 επ. Palassis 1972-73; Shackleton 1970) (εικ. 1).

Πέρα από τον κάμπο, στην περιοχή δεσπόζουν οι ορεινοί όγκοι του Βερμίου, των Πιερίων και του Πάικο, που συνθέτουν ένα τοπίο στο οποίο συνδυάζονται οι πεδινές, ημιορεινές, και ορεινές εκτάσεις. Στην πεδιάδα εναλλάσσονταν τα εύφορα εδάφη με τα χέρσα και τα ελώδη. Οι αναλύσεις γύρης που έχουν γίνει σε δείγματα από τη λίμνη της Γιαννιτσών, η Εδεσσα και τη λίμνη της Χειμαδιτίδας έχουν δείξει ότι η παρουσία των δασών στην περιοχή κατά την προϊστορική περίοχη ήταν εντονότατη (Boettner 1974, 1982). Στα βουνά κυριαρχούσαν οι βελανιδιές, οι σέξες, οι φτελιές, οι φουντουκές και, σε ψηλότερο υψόμετρο, τα κωνοφόρα δέντρα (Αθανασάδης - Γερασιμόπουλος 1986, 1987, Bintliff 1976). Βελανιδιές υπήρχαν και στις πεδινές εκτάσεις, καθώς και φλαμουριές και φτελιές. Στη ζώνη του ρου των ποταμών και στις ελώδεις εκτάσεις που σχηματίζονταν στις εκβολές τους, εκεί όπου αναμιγνύονταν το γλυκό νερό των ποταμών με το αλμυρό της θαλάσσας, η υδρόβιη βλάστηση κυριαρχούσε. Κλήματα, πιές, φράσεις και χαμηλή βλάστηση κάλυπταν τις περιοχές που περιεβάλλαν τους νεολιθικούς οικισμούς. Σταδιακά, ανέμεσα στην Ζη και στη 2η χιλιετία, σημειώνεται μια μεταπόσιτη των δασωδών εκτάσεων σε ψηλότερο υψόμετρο προς τους πρόσοδες των ορεινών σύγκων. Αυτή η μεταβολή έχει υποστηριχθεί ότι οφελείται σε κλιματολογικούς και κυριώς, σε ανθρωπογενείς παράγοντες που έχουν σχέση με την επέκταση του

ζωτικού χώρου των προϊστορικών κοινοτήτων (καλλιεργήσιμα εδάφη και βοσκή κοπαδών στους πρόποδες των ημιορεινών ζωών) (Boettner 1974, Gerasimidis 2000).

Ο συνδυασμός όλων αυτών των φυσικών χαρακτηριστικών διαμόρφωσε ένα οικοσύστημα αποτελούμενο από επιμέρους μικρο-περιβάλλοντα, που τελικά σχηματίζαν έναν εξαιρετικά ελκυστικό για κατοικήση χώρο. Η πεδιάδα με τις κατάλληλες για την άσκηση της γεωργίας εκτάσεις και οι ζώνες κοντά στα ποτάμια με τη χαμηλή βλάστηση, χώροι ιδανικοί για τη βοσκή των ζώων, βρίσκονταν σε απόσταση αναπονής από τη βάλλασσα, αλλά και από τις ορεινές και ημιορεινές περιοχές, που ήταν ιδανικές για το κυνήγι.

Μέσω της μελέτης παλαιοζωολογικού υλικού μπορούμε να σχηματίσουμε μια εικόνα για την αρχαιοποιΐα (Κωστόπουλος 2000). Στους οικισμούς, οι προϊστορικοί άνθρωποι εξέτρεψαν οικόπεδα ζώνα, χώρος, αγιοπρόβατα και βοσκείδι, δύνος και άλαγα-η παρουσία των τελευταίων διαπιστώθηκε στο υλικό του Αγγελοχωρίου-, ενώ στης γύρω δασώδεις περιοχές διαβιούσαν άγρια ζώα, αγριόσκοιροι, κόκκινα ελάφια, πλατάνια και ζρκάδια. Οι λαγοί, οι υγριτές, οι ασβετί και τα κουνάβια, που απαντώνται στο παλαιοζωολογικό υλικό, πρωτικά τη ζώη σε δασώδεις περιβάλλοντα με καλλιεργημένες εκτάσεις σε κοντινή απόσταση.

Πέρα από τον οικολογικό πλούτο, η γεωγραφική θέση του νομού Ημαθίας είναι στρατηγικής σημασίας, καθώς προσφέρει τη δυνατότητα ελέγχου των οδών επικοινωνίας ανάμεσα σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας αλλά και της Κεντρικής Ελλάδας (Θεσσαλία). Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι στα ιστορικά χρόνια περνούσε από εδώ η οική αρτηρία η οποία μέσω Τεμπών συνέδεε τη Νότια Ελλάδα με τη Βόρεια. Από την Ημαθία, ίσως από το ύμιος της Βέροιας, μια διαδρόμωση αυτής της αρτηρίας κατεύθυνόταν προς την Κεντρική Μακεδονία, μια άλλη προς την περιοχή της Πέλλας και μια τρίτη οδήγουσε στη Δυτική Μακεδονία. Οι αρχαιοί αυτοί δρόμοι είναι βέβαιοι ότι ακολουθούνται αρχαιότερα μονοπάτια, τα οποία είχαν χαραχτεί στην πορεία φυσικών περασμάτων. Παράλληλα, ο πλώτος κατά την αρχαιότητα Αλικανώνας αποτελούσε ιδινή οδό επικοινωνίας της περιοχής τόσο με τα παράλια της Κεντρικής Μακεδονίας όσο και με τη δυτική ενδοχώρα.

Η κατοικηση

Ενδείξεις για την παρουσία ανθρώπων στην Ημαθία κατοικήθηκε ήδη από την Αρχαιότητα Νεολιθική (AN, 6700-5800 π.Χ., πρβλ. Perles 2001, σ. 109-110, πίν. 6.1, εικ. 6.2). Μέχρι σήμερα έχουν εντοπιστεί έξι θεσμοί της ΑΝ: Στενημαχος Ι και Τύρλαφος στην περιοχή της Νάουσας, Αγ. Γεωργίος, Νέα Νικομήδεια Ι και ΙΙ και Σαραντόβρυσες στην ευρύτερη περιοχή της Βέροιας (Μερούστης

Ο χώρος που αποτελεί σήμερα το νομό Ημαθίας κατοικήθηκε ήδη από την Αρχαιότητα Νεολιθική (AN, 6700-5800 π.Χ., πρβλ. Perles 2001, σ. 109-110, πίν. 6.1, εικ. 6.2). Μέχρι σήμερα έχουν εντοπιστεί έξι θεσμοί της ΑΝ: Στενημαχος Ι και Τύρλαφος στην περιοχή της Νάουσας, Αγ. Γεωργίος, Νέα Νικομήδεια Ι και ΙΙ και Σαραντόβρυσες στην ευρύτερη περιοχή της Βέροιας (Μερούστης

2. Αεροφωτογραφία της οικοδόμησης στην Καλλίπετρα.

- Στεφανή 1994, 1999, Μερουσίς u.δ.^ο). Οι περισσότερες θέσεις αυτής της εποχής έχουν τη μορφή χαμηλής, εκτεταμένης τούμπας (Αγ. Γεώργιος, Νέα Νικομήδεια I και II, Σαραντόβρυσες), ενώ παράλληλα απαντούν εγκαταστάσεις σε φυσικά υψώματα, όπως ο Τρίλοφος και ο Στενήμαχος I. Η σχετικά πυκνή κατοίκηση κατά την AN στην Ήμαθού είναι φαινόμενο που χαρακτηρίζει το σύνολο της πεδιάδας, η οποία σήμερα απλώνεται, όπως ήδη αναφέραμε, στα διουπητικά όρια των νομών Πελλας, Ημαθίας, Κιλκίς και Θεσσαλονίκης (Μερουσίς u.δ.^ο) (εικ. 1).

Για τη Μέση Νεολιθική (MN, 5800-5300 π.Χ. – για τη χρονολόγηση των επιμέρους φάσεων της προϊστορικής περιόδου στη βόρεια Ελλάδα, βλ. Andreou - Fotiadis - Kotsakis 1996, σ. 538, πιν. 1) δεν υπάρχουν προς το παρόν σαφή δεδομένα (πρβλ. Kokkinidou - Trantidou 1991, Μερουσίς u.δ.^ο). Η απουσία αρχαιολογικού υλικού από αυτή την περίοδο πρέπει να θεωρηθεί καθαρά τυχαίο

γεγονός, που οφείλεται στις αδυναμίες τής μέχρι σήμερα έρευνας (πρβλ. τον πρόσφατα ανασκαμένο οικισμό της MN στην Άμφαλο νομού Πελλας, βλ. Χρυσοστόμου - Πολούκιδου - Προκοπίδου 2001).

Κατά τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική (NN, 5300-3200 π.Χ.) ο αριθμός των οικισμών αυξάνεται κατακόρυφα. Σε αυτή την περίοδο κατοικούνται 14 θέσεις. Εκτός από τις έξι της AN που κατοικούνται και κατά τη διάρκεια της NN, ιδρύονται οκτώ νέες θέσεις. Πρόκειται για τα Άνω και Κάτω Ζερβοχώρι, τα σητήλαια στο Ροδοχώρι, τον Στενήμαχο I και II, τον Πολυπλάτανο και τον Τρίλοφο στην ευρύτερη περιοχή της Νάουσας, τον Άγ. Γεώργιο, τη Γίαννια, τη Νέα Νικομήδεια I και II, τη Παλιά Λουκογάνη και τις Σαραντόβρυσες στην περιοχή της Βέροιας (Μερουσίς - Στεφανή 1994, 1999). Μόλις πρόσφατα εντοπίστηκε ο νεολιθικός οικισμός στην Καλλίπετρα της Λευκόπετρας (Στεφανή 2001, u.δ.^ο). Ως προς τη

3. Ροδοχώρι. Μελανοτεφέρη τροποδότη αγγείο.

4. Ροδοχώρι. Τροποδότη αγγείο με εγχράκτη διακόσμηση.

5. Ροδοχώρι. Περιστόπα από μάρμαρο και διστρεο.

6. Τούμπα Επισκοπής. Κανθαροειδή αγγεία.

μορφή των θέσεων κυριαρχούν οι τούμπες (7 θέσεις), έπονται οι εγκαταστάσεις που έχουν ιδρυθεί σε φυσικά υψηλά (4 θέσεις), δύο επίπεδες θέσεις και μια εγκατάσταση σε σπηλιά. Οι τούμπες της ΝΝ φαίνεται ότι έχουν μεγαλύτερο ύψος από αυτές της ΑΝ, όμως σε σύγκριση με την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (ΥΕΧ) έχουν μικρότερο ύψος και συνήχισαν ειναι εκτεταμένες (Στεφανή-Μερούσις ι.δ.ο.). Σ' αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθούμε ότι τα δεδομένα για την έκταση των οικισμών δεν είναι ασφαλή, στοιχείο που οφείλεται, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι πολλές από τις προϊστορικές θέσεις κατοικήθηκαν και μεταγενέστερες εποχές. Για παράδειγμα, η χαμηλή και ίδιατάρετα εκτεταμένη τούμπα στη Γιάννια κατοικείται, πέρα από τη Νεολιθική, και στα ιστορικά χρόνια, ο Τρίλοφος κατοικείται συνεχώς από την προϊστορική εποχή μέχρι σήμερα, ενώ η νεολιθική εγκατάσταση στην Καλλίπετρα βρίσκεται κάτω από ένα νεκροταφείο των ιστορικών χρόνων (εικ. 2). Επιπλέον, η εντατική καλλιέργεια και η βαθιά μηχανική άροτρη έχουν αλλοίσει, ορισμένες φορές σε πολλού μεγάλο βαθμό, τη μορφολογία των προϊστορικών θέσεων και έτσι η διατορά των επιφανειακών υλικού δεν είναι ασφαλέστερος μάρτυρας της έκτασης που καταλάμβαναν οι προϊστορικές εγκαταστάσεις.

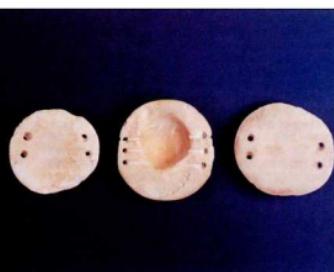
Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επίπεδη θέση στο Άνω Ζερβοχώρι, που κατοικείται μόνο κάτα τη διάρκεια της ΝΝ. Με βάση τη διασπορά του επιφανειακού υλικού φαίνεται ότι η θέση καταλαμβάνει έκταση όχι μεγαλύτερη από 3-4 στρέμματα, πολλή μικρή σχέση με το χώρο που καλύπτουν οι τούμπες. Τέσσερις εγκαταστάσεις αναφέρουμε ότι ιδρύονται σε φυσικά υψηλά (Τρίλοφος, Στενήμαχος Ι και ΙΙ, Καλλίπετρα). Ο οικισμός στον Τρίλοφο, που εντοπίστηκε το 1964 από τον D. French, βρίσκεται σε ύψωμα που δεσπόζει στην περιοχή (French 1967). Οι δύο νεολιθικοί οικισμοί στον Στενήμαχο, που εντοπίστηκαν το 1996, βρίσκονται στους πρόποδες του Βερμίου και εντάσσονται στην ημιορεινή ζώνη της περιοχής, στοιχείο που τους διαφοροποιεί από τους οικισμούς της πεδιάδας (Μερούσις - Στεφανή 1999). Σε αυτή την καπνογεία ανήκει και ο πρόσφατα εντοπισμένος και εν μέρει ανασκαμμένος οικισμός στην Καλλίπετρα, στο Βέρμιο όρος. Ο οικισμός ιδρύθηκε σε υψόμετρο 400 μ. σε ένα τοπίο που σήμερα χαρακτηρίζεται ως ορεινό. Η συγκατάσταση απλώνεται σε πλαγιά, διπλά σ' ένα

ρέμα. Ο Αλιάκμονας διέρχεται στα νότια της θέσης σε απόσταση που δεν ξεπερνά τα 1.200 μ. – εξάλλου σ' αυτόν καταλήγει το ρέμα που οριοθετεί από τη μια πλευρά τον κατοικημένο χώρο της νεολιθικής εγκατάστασης. Ο οικισμός είναι ενταγμένος σε έναν τεράστιας έκτασης αρχαιολογικό χώρο, που οι πρόσφατες ανασκαφές και επιφανειακές έρευνες έδειξαν ότι κατοικήθηκε από τη Νεολιθική μεχρι την ύστερη αρχαιοτητά (Στεφανή 2000, 2001, ι.δ.ο., ι.δ.β.). Το σπήλαιο στο Ροδόχωρη της Νάουσας κατοικήθηκε κατά τη ΝΝ (Πέτρας 1964) (εικ. 3-5). Η εισόδος στο σωστερικό του είναι σήμερα αδύνατη, ωστόσο το αρχαιολογικό υλικό που παραδόθηκε πριν από 40 χρόνια στο Μουσείο της Βέροιας ανασύρθηκε από τα έγκατά του. Πιθανώς η διαμόρφωση της εισόδου ή την πρόσβαση σε αυτήν ήταν διαφορετικές κατά τα προϊστορικά χρόνια, χωρίς να αποκλείεται να βρίσκονται σε διαφορετικό σημείο από σήμερα.

Για την καταίσκηση στην περιοχή της Ημαθίας κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (ΠΕΧ, ΤΩΝ χιλιετία P.Χ.) τα αρχαιολογικά δεδομένα είναι περιορισμένα και προέρχονται αποκλειστικά από επιφανειακές έρευνες (Μερούσις - Στεφανή 1999, Μερούσις ι.δ.ο., ι.δ.β.). Μέχρι σήμερη έχουν εντοπιστεί μόνο τρεις θέσεις στη Νέα Νικομήδεια, στο Άνω Ζερβοχώρι και στην Επικοπή Νάουσας (εικ. 6), ενώ υπάρχουν ενδείξεις για κατοικήση κατά την ΠΕΧ στην Τούμτα Χατζηνίκη (περιοχή Λευκαδίων), στον Στενήμαχο και στη Λευκόπετρα. Ο μικρός αριθμός θέσεων κατά την ΠΕΧ στην Ημαθία είναι φαινόμενο που έρχεται σε αντίθεση όχι μόνο με τον μεγάλο αριθμό που απαντά κατά την άμεση προηγούμενη περίοδο, τη Νεολιθική Νεολιθική, αλλά και με την εικόνα που έχουμε για την εποχή αυτή από άλλες περιοχές της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας, όπου ο αριθμός των οικισμών κατά την ΠΕΧ δεν παρουσιάζει μείωση. Ισχεία η πληθυσμική αυριθμώση σχετίζεται με οικολογικές και συνακόλουθες οικονομικές μεταβολές που οδήγησαν στη μετακίνηση πληθυσμών. Μπορεί να υπάρχεσse κανείς στον ο νεολιθικό πληθυσμό διασπαστήκατε κατά την ίχλαιτα σε μικρές ομάδες που κατοικούσαν βραχάλιμους και μικρούς χώρους σε έκταση οικισμούς με φτωχά αρχαιολογικά κατάλογα. Βέβαια, η παραπέμπτως της ελίτους έρευνας παραμένει σοβαρό εμπόδιο για τη διατύπωση οποιωνδήποτε συμπερασμάτων. Παράλληλα ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι τεσσερις από τις έξι προαναφερθείσες θέσεις της ΠΕΧ κα-

Βιβλιογραφία

- ΑΓΑΝΑΠΑΣΙΔΗΣ Ν. - ΓΕΡΑΣΙΜΙΔΗΣ Α., 1986. «Μεταγενετική εξέλιξη της βιολογίας στο Βόρα Αλμυρού», Επιστημονική Επαγγελματική Τομήτας Δασολογίας και Φυσικής Ανάπτυξης, Αποτελέσματα Εργασιών Θεωρητικής Λαρυγγολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος Πλανητών, Θεσσαλονίκη, 3011, σ. 405-445.
- ΑΝΔΡΕΟΥ Σ. - FOTIADIS M. - KOTSAS K., 1998. «Review of Aegean Prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of Central Greece», *American Journal of Archaeology* 100, 537-597.
- BINTLIFF J., 1976. «The Plain of Western Macedonia and the Neolithic Site of Néa Nikomédia», *Proceedings of the Prehistoric Society* 42, 241-263.
- BONATOS Κ., 1971. «Neolithic and Early Geometric History of Northwest Greece», *εδ. Σπ. Θωρ. της Εθνικής Οργάνωσης Αρχαιολογίας*, Groningen.
- , 1982. «Palynological Investigations in Greece with Special Reference to Pollen as an Indicator of Human Activity», *Journal of Paleolimnology* 5, 279-281.
- FRENCH D.H., 1967. *Index of Prehistoric Sites of Sherd Material in the University of Thessaloniki*, Athens (πολυγραφέμενο).
- GAROUDIMIS A., 2000. «Palynological Evidence for Human Influence on the Vegetation of Mountain Regions in Northern Greece: The Case of Lalias, Serres», στο P. Halstead και C. Frederick (επιμ.), *Landscape and Land Use in Postglacial Greece: Palynological and Archaeological Approaches*, 29-37.
- KOKKINIDOU D. - TRANTALIDOU K., 1991. «Neolithic and Bronze Age Settlement in Western Macedonia», *Annual of the British School at Athens* 86, σ. 100-120.
- KOTTAPARIΔΗ Α., 2001. «Τοπία 1999/2000. Το αρχαιολογικό χώρο στη Μακεδονία και Θράκη 15, σ. 501-507.
- (υ.δ.), 2002. «Η σωτηρική ανασκαφή στην Τούμτα Χατζηνίκη στην Αργαριτιά της Μακεδονίας και Θράκης 16 (2002) ΚΟΥΚΟΥΒΟΥ Α.», 2000. «Ανασκαφή έρευνας στον άρνα της Εγνατίας οδού: Αιγαίνατα Βέρωνα». Το αρχαιολογικό χώρο στη Μακεδονία και Θράκη 14, σ. 565-572.
- , 2001. «Ανακαρδική έρευνα στον άρνα της Εγνατίας οδού: Αιγαίνατα Βέρωνα». Το αρχαιολογικό χώρο στη Μακεδονία και Θράκη 15, σ. 575-588.
- KOSTANTOΠΟΥΛΟΣ Ζ., 2002. «Ανασκαφή προϊστορικού οικισμού στην Αργαριτιά Πλέικας», *Die Antike Welt* 33, 10-20.
- (υ.δ.), 2003. «Ανασκαφή στην Πελλαίαν Πλάγια», *Die Antike Welt* 34, 1-10.
- MEROLISSIS N., 1995. «Settlement Patterns in Prehistoric Imathia and Peleii, W. Macedonia, Greece», International Conference «Settlers and Settlements in Greece, 9000-1000 BC». Πανεπιστήμιο Αγριας - Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος, Οκτώβριος 2002.
- (υ.δ.), 2003. «The Bronze Age in Peloponnesian Plain», *Die Antike Welt*, 2. Band, *Die Bronzezeit in Griechenland und ausnahmen von Kreta und Zypern*, Wien.

- ΜΕΡΟΥΖΗΣ Ν. - ΜΠΟΒΟΛΗ Α. - ΣΤΕΦΑΝΗ Λ. 1996. «Εγγύριακή κεραμική της εποχής του Χαλκού από το Αρχοντικό Πέλασα». *Μακεδονία* 30, σ. 189-228.
- ΜΕΡΟΥΖΗΣ Ν. - ΣΤΕΦΑΝΗ Λ. 1998. «Τρία νέα πλαστικά από τον νομό Θεσσαλίας». *Αρχαιολογία* 29, σ. 339-366.
- 1999. «Κατοικία και φυλοκρήπιδον στην προϊστορική Ημαδρία. Συμπεράσματα και προσποτές από την επιπροσή έρευνας». *Εποχή* 1999, τεύχος Β, σ. 735-751.
- PALASIS A. 1972-1973. «Über die eustatischen Schwankungen des Mittelmeerspiegels während des Plessozäums im Raum des Griechischen Golfs». *Quaternär* 23-24, σ. 125-147.
- ΠΑΠΑΓΕΩΥΣΙΟΥ-ΠΑΠΑΖΕΡΙΟΥ Α. 1996. «Οι προϊστορικοί οικισμοί στο Μαδάνο της Εποχής του Χαλκού και στην Κατάσταση του από το Αρχοντικό Πέλασα». *Η γραμμή της Αρχαιολογίας στην Μακεδονία και Θράκη* 10, σ. 143-158.
- PERLES C. 2001. *The Early Neolithic in Greece*. Cambridge World Archaeology. Cambridge University Press, Cambridge.
- PERTZOUKI E. 1998. «Σημαντικές αρχαιολογικές ανακαλύψεις στην Αρχαία Χονσά». *Εποχή* 1998, σ. 369-389.
- SHACKLETON N. 1970. «Stable Isotope Study of the Paleoenvironment from the Neolithic Site of Nea Nikomedia, Greece». *Nature* 227, σ. 483-484.
- SIMONOFF M. 1996. *The Geographical Setting of Macedonia*, στο M. Sakellarios (επμ.). *Macedonia. 4000 Years of Greek History and Civilisation*, Athens, σ. 12-27.
- ΣΤΕΦΑΝΗ Λ. 1994. «Οικισμός της Υπαίθρου Ημαδρίας: πρώτη συνοδευτική έρευνα». Το αρχαιολογικό όργανο από τη Μακεδονία και Θράκη 8, σ. 125-129.
- 1997. «Οι ανακαρικτικοί οικισμοί της ΥΕΧ στην Ημαδρία. Η Ημαδρία (1996-1997)». Το αρχαιολογικό όργανο από τη Μακεδονία και Θράκη 11, σ. 101-108.
- 2000. «Ανακαρικτικοί οικισμοί στην Εγνατία οδό: δύο πρωτότυποι γεγονότοις στην περιοχή της Λευκόπετρας Ημαδρίας». *Το αρχαιολογικό όργανο από τη Μακεδονία και Θράκη* 16, σ. 537-554.
- 2001. «Ανακαρικτικοί οικισμοί στην Εγνατία οδό: η έρευνα στην περιοχή της Λευκόπετρας Ημαδρίας, στη Μ. Σάγκατο». *Το αρχαιολογικό όργανο από τη Μακεδονία και Θράκη* 15, σ. 559-574.
- (Δ.β.). «Η οργύνωση του χώρου στη μιανερηνή περίοδο του Σιδηρού: το πορθεύμα της Λευκόπετρας Ημαδρίας από την εποχή του Σιδηρού μέχρι τα χρόνια του Φιλίππου Β^{ου}». *Αρχαία Μακεδονία* VII. Θεσσαλονίκη. Οδυσσέας Καραβάσης.
- ΣΤΕΦΑΝΗ Λ. - ΜΕΡΟΥΖΗΣ Ν. (ε.β.). «Τοπίο στην ουρανό: Η 2η χιλιετία στην κεντρική πεδιάδα της Δυτικής Μακεδονίας». *Βι. Διεθνής Διεπιστημονικό Συμπόσιο για την περιοχή της Ημαδρίας και της Καρπάθου*. Αθήνα, Σεπτέμβριος 1999.
- ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Χ. - ΠΟΛΥΧΩΡΙΔΗ Χ. - ΠΡΟΚΟΠΙΔΟΥ Α. 2002. «Επαρχιακή οδός Αιγαίου-Αρδαίων: Η ανασκαφή του νεοελληνικού οικισμού στη θέση Γραμμή». *Το αρχαιολογικό όργανο από τη Μακεδονία και Θράκη* 15, σ. 519-532.

τοικούνταν κατά τη ΝΝ, στοιχείο που υποδεικνύει τη συνέχεια όχι μόνο στην επιλογή της θέσης των οικισμών αλλά γενικότερα στον τρόπο οργάνωσης των πασίγνωστους του φυσικού περιβάλλοντος κατά το πέρασμα από την 4η στην 2η χιλιετία π.Χ. (πρβ. *Merosoult u. d.*).

Για τη 2η χιλιετία οι πληροφορίες είναι περισσότερες, καθώς σύγχρονες ανασκαφές έχουν προσφέρει αρκετά στοιχεία γι' αυτή την περίοδο. Για το α' μισό της 2ης χιλιετίας -δηλαδή τη Μέση Εποχή του Χαλκού (ΜΕΧ) στα χρονολογικά σχηματά της ωπούτερης Ελλάδας- οι πληροφορίες είναι πολύ περιορισμένες. Η περίοδος αυτή έξαλουσθεί να είναι ελάχιστα γνωστή στη Μακεδονία (Στεφανή - Μερουσήτη). Οι ελάτιδες που είχαν δημιουργηθεί για την υπάρξη μιας οικιστικής φάσης του α' μισού της 2ης χιλιετίας στην τοιμάτια του Αρχοντικού Πέλασα έχουν προς το παρόν εξαντληθεί. Οι πρώτες διοικημένες ραδιοχρονολογήσεις στα μέσα της δεκαετίας του '90 -με μεγάλο ωτόσο ποσοστό σφράλματος- είχαν δώσει τιμές στις αρχές της 2ης χιλιετίας (Παπαευθυμίου - Πιλάλη 1996, Μερουσήτη - Μποβολή - Στεφανή 2001), ωστόσο πρόσφατα αυτά τα δεδομένα ανατράπηκαν και αυτή η φάση χρονολογήθηκε με την ίδια μεθόδο σταν 150 αιώνα π.Χ. (Παπαευθυμίου - Πιλάλη, προσωπική επικοινωνία). Η ανασκαφή έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τη γραφουρά με αφορμή τη διέλευση της Εγνατίας οδού στην περιοχή της Λευκόπετρας Ημαδρίας, στη θέση Καλλίπετρα, έδωσε μερικές πληροφορίες για το α' μισό της 2ης χιλιετίας (βλ. πιο κάτω, πρβ. Ασώματα Βέροιας, Κουκουβού 2001, σ. 574).

Εκτός από την Καλλίπετρα, στην Ημαδρία έχουν εντοπιστεί μέχρι στιγμής άλλες έξι θέσεις της ΥΕΧ. Πρόκειται για τις τοιμάτια στο Αγγελοχώρι, στα Λευκάδια (Τούπα Κατζηνώτα) και στην Επισκοπή, όλες στην επαρχία της Νάουσας, τα Αώαματα στη Βέροια, η θέση Κουφάριανος στη Λευκόπετρα και η «τούμπα του Βασιλιά» στην Κυψέλη Αλεξάνδρειας. Από αυτές η θέση που προσφέρει τις περισσότερες πληροφορίες για την ΥΕΧ στην Ημαδρία είναι ο Αγγελοχώρι, ο μανδιόκος οικισμός αυτής της εποχής που ανακατέπτεται συστηματικά από το 1994. Ο οικισμός έχει τη μορφή τοιμάτια με αρχική έκταση 14 στρέμματα και ύψος γύρω στα 7 μ. Οι ανεξέλεγκτες επενδύσεις στον αρχαιολογικό χώρο κατά τη δεκαετίας του '60 και του '70 και η εντατική καλλιέργεια είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή μεγάλου τμήματος της τοιμάτιας (Στεφανή 1994, 1997).

Όσον αφορά στον τόπο των θέσεων της ΥΕΧ οδεύει να αναφέρουμε ότι όλοι σχεδόν οι οικισμοί έχουν τη μορφή του τοιμάτια και είναι ιδρυμένοι στην πεδιάδα (Μερουσήτη - Στεφανή 1994, 1999). Οι εγκαταστάσεις στην Καλλίπετρα και στον Κουφάριανο βρίσκονται σε φυσικά υψώματα στις υπώρειες του Βερμίου (Στεφανή 2000). Αυτή η εικόνα είναι σφέσις ότι έχεται σα αντιδιαστολή με την οικιστική ποικιλία της νεοελληνικής εποχής, κατά τη διάρκεια της οποίας κατοικούνταν τούμπες, επίπεδες θέσεις και σημίτια, κάτι που υποδηλώνει μεταβολές στην οργάνωση και τη χρήση του ενδικονοτικού χώρου.

Για τα τέλη της εποχής του Χαλκού και τη μετάβαση στην Πρώιμη Εποχή του Σιδηρού (ΠΕΣ) οι αρχαιολογικές πληροφορίες μέχρι πρόσφατα

περιορίζονται στα δεδομένα από τα νεκροταφεία των τύμβων στη Βεργίνα. Λοτόσο, χάρη σε πρόσφατες ανασκαφές έχουμε πλέον στοιχεία και για τους οικισμούς αυτής της εποχής. Στα Αώαματα Βέροιας πρόβαν στα φωτικοειδείς τάφοι και λίθινα θεμέλια κτιρίων της ΠΕΣ, τα οποία ακολουθούνται τη φάση της ΥΕΧ (Κουκουβού 2000, 2001). Στην Τζαμάλα Βέρμου ανασκάφηκαν τα φωτικά κατάλοιπα οικισμού της ΠΕΣ, καθώς και το σύγχρονο του νεκροταφείο τύμβων (Κότταρη 2001, ι.δ.). Τέλος, στην περιοχή της Λευκόπετρας, σε δύο θέσεις, ερευνήθηκαν ανασκαφικά οικιστικά στρώματα της ΠΕΣ. Η πρώτη από τις δύο θέσεις βρίσκεται στην Καλλίπετρα, στην οποία θα αναφέρουμε εκτενώς στο β' μέρος του άρθρου (ι.δ., στο επόμενο τεύχος του περιοδικού), όπου τα στρώματα της ΥΕΧ ακολουθούνται χωρίς διακοπή από αυτά της ΠΕΣ, για να συνεχιστεί αδιάλειπτα η κατοικηση κατά την αρχαική, κλασική και ελληνιστική εποχή, στοιχείο που αποδεικνύει την οικιστική και πληθυσμική συνέχεια, η οποία αποτελούσε μέχρι τώρα ζήτυμένο λόγω έλλειψης αρχαιολογικών δεδομένων (Στεφανή 2002, ι.δ.ο., ι.δ.β.). Η δεύτερη θέση καταλαμβάνει την κορυφή και τη νότια κίτη φυσικού υψώματος με το τοπωνύμιο Κουφάριανος. Ανασκαφή έγινε μόνο στην πλαγιά, οπου ερευνήθηκαν ομώνυμες φάσεις της ΥΕΧ (Στεφανή 2000). Το κυριό τμήμα του οικισμού καταλαμβάνει την κορυφή του υψώματος, όπου είναι μέχρι σήμερα ορατά λίθινα θεμέλια κτιρίων, εξασφαλίζοντας έτσι ασφαλεία και οπτικό έλεγχο όλης της γύρω περιοχής, ενώ στην πλαγιά, εκτός από τα πεντάριχα οικοδόμια κατάλοιπα, παπλωμάτικη λιθοδροτροπή μονοτόπια που αντιφέρονται προς την κορυφή. Η απόσταση αυτού του οικισμού από την εγκατάσταση στην Καλλίπετρα δεν ξεπερνούσε σε ευθεία γραμμή τα 800 μ.

Θέλουμε να εκφράσουμε τις ευχαριστίες μας καταργήντας στο Ιόριο Leon Levy/Sheila White του Πανεπιστημίου Harvard, που χρηματοδοτεί τη μελέτη και δημοσίευση της ανασκαφής στο Αγγελοχώρι Ημαδρίας (Α. Στεφανή) και στο Institute for Aegean Prehistory που χρηματοδοτεί την καταγραφή και τη μελέτη της κεραμικής από τον Πολυπάτανο. Η μελέτη της διοικημένης κεραμικής από τον Πολυπάτανο έχει δραματικούτερη πλάτη παλαιοντομετρίας σε σύγχρονη πλούσια πληροφορίες για μεταδιατοκορική έρευνα που έχει χορηγηθεί στον Niko Merousit από το Ιδρυμα Κρατικών Υποτροφιών.

The Prehistoric Research in Emathia: Old and New Data

Nikos Merousis - Liana Stephanī

The present prefecture of Emathia has been continuously inhabited throughout prehistory. The data from the excavation and survey research carried out in the prefecture during the last decade are summarized and presented in this article.

Six settlements are inhabited in Emathia during the Early Neolithic, the most representative example being Nea Nikomedia, which was excavated by R. Rodden in the beginning of the 60s. The locations used in this period are either tell or level ground on the hills. The available data for the Middle Neolithic are not sufficient enough for the time being. In the Late and Final Neolithic the number of settlement is rapidly increasing, thus not only tells or level ground but also caves are inhabited. During the Early Bronze Age the number of locations are decreasing, probably owing to ecological and financial factors. In the Late Bronze Age the locations inhabited are limited, since it seems that some population groups move to semi-mountainous areas, a procedure which continues in the Early Iron Age as well.